

УДК 911.3:32

Анатолій Степаненко

ОСНОВНІ ЗАКОНИ ГЕОПОЛІТИКИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ СВІТОВОГО ПРОСТОРУ

Висвітлені основні закони геополітики в умовах глобалізаційних процесів: планетарного дуалізму, який набуває ознак глобальної тетракратії стихій – теллуократії, талласократії; аерократії і космократії; посилення фактору простору в людській історії; синтезу суші і моря; глобальної експансії; глобальної гегемонії. Розкриті їх властивості і значення в геополітиці світу. Показані зміни конфігурації геополітичного простору, нові геополітичні пріоритети в умовах глобалізації.

Ключові слова: закон, геополітика, глобалізація, теллуократія, талласократія, тетракратія, експансія, гегемонія.

Анатолій Степаненко. ОСНОВНЫЕ ЗАКОНЫ ГЕОПОЛИТИКИ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ МИРОВОГО ПРОСТРАНСТВА. Освещены основные законы геополитики в условиях глобализационных процессов: планетарного дуализма, который приобретает свойства глобальной тетракратии стихий – теллуократии, талласократии, аэрократии и космократии; усиление фактора пространства в человеческой истории; синтез суши и моря; глобальной экспансии; глобальной гегемонии. Раскрыты их свойства и значение в геополитике мира. Показаны изменения конфигурации геополитического пространства, новые геополитические приоритеты в условиях глобализации.

Ключевые слова: закон, геополитика, глобализация, теллуократия, талласократия, тетракратия, экспансия, гегемония.

Anatoliy Stepanenko. THE BASIC LAWS OF GEOPOLITICS IN THE CONDITIONS OF WORLD SPACE ORGANIZATION. The basic laws of geopolitics in the conditions of globalization processes are enlightened: planetary dualism, which acquires the signs of global tetracracry of the elements: tellurocracy, thalassocracy, aerocracy and cosmocracy; strengthening of the factor of space in human history; synthesis of land and sea; global expansion; global hegemony. Their specificities and meaning in geopolitics of world are revealed. The changes of configuration of geopolitical space, new geopolitical challenges and priorities in the conditions of globalization are enlightened.

Key words: law, geopolitics, globalization, tellurocracy, thalassocracy, tetracracry, expansion, hegemony.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими і практичними завданнями. Тенденції і закономірності глобалізації, як об'єктивного процесу розвитку продуктивних сил, супроводжуються якісними змінами у суспільних відносинах, ведуть до кардинальних змін у всій системі державно-політичного, духовного й культурного облаштування суспільства. У ядерний вік технології змінюють географію в якості основного фактору геополітики, оскільки в боротьбі за військові переваги значення природних особливостей планети змінюється разом з ростом технологічних можливостей людини. Сучасна геополітична теорія повинна розширити число елементів, які беруться до уваги при складанні різних моделей і схем світової геополітики. До традиційних параметрів – географічного положення, ландшафту, клімату, чисельності населення, наявності транспортних артерій і т. д. – необхідно додати нові, перш за все наявність зброї масового знищення і засобів її доставки. Наявність такої зброї урівнює сили володіючих ним держав незалежно від їх територіальних характеристик. Крім суші, моря і повітряного простору в якості найважливішого параметра сучасної геополітики, як вважає французький геополітик П. Галуа, є космічний простір [1]. До числа основних елементів Галуа відносить і можливість цілеспрямованого управління масовою свідомістю і поведінкою людей. Зростаюча роль засобів масової інформації і комунікації, особливо електронних, а також наявність детально розроблених технологій по програмуванню суспільної думки чреваті для геополітики, на його погляд, далеко ідучими наслідками. Мас-медіа в сучасному суспільстві починають відігравати уже не допоміжну роль, як було раніше, але стають самостійним геополітичним фактором, здатним здійснювати істотний вплив на

історичні долі народів. Спецоперації по цілеспрямованій зміні суспільної думки з використанням найновіших засобів телекомунікацій і тонких засобів впливу починають відігравати не меншу роль, ніж воєнні загрози.

Певної ревізії вимагає концепція лімітрофу, роль якої значна в сучасному конструюванні світового порядку, його принципів, а також прогнозування стратегій геополітичного протистояння або партнерства держав з різним рівнем суб'єктності у геополітичному просторі. Лімітроф складають прикордонні держави, геополітичний простір яких зазнає домінуючого впливу і контролю з боку більш могутнього геополітичного актора. Це сфера впливу великих держав. У Російській Федерації поняття «лімітроф» включає союзні республіки колишнього СРСР (крім Російської Федерації), які утворилися після його розпаду.

Україна, прагнучи позбутися статусу лімітрофної периферії Росії, зазнає прямої військової агресії путінського режиму, який не визнає суверенітету і територіальної цілісності держави. При цьому Європейський Союз вважає східні кордони України лінією розлому між Європою і Росією, а Російська Федерація вважає західні кордони України лінією розлому між НАТО і простором країн СНД, позначаючи його як зону своїх особливих інтересів. Україна зазнає впливу геополітичних технологій лімітрофізації з боку Росії. Тому розробка геополітичної стратегії України як держави, що перебуває в лімітрофній зоні Росії, набуває особливої актуальності.

Аналіз останніх досліджень, в яких започатковано вирішення проблеми. Проблемам дослідження геополітики в Україні приділяється значна увага. Відомі праці вчених М. Дністрянського, А. Кудряченка, Ф. Рудича, С. Василенко та ін. Проте в українських виданнях, присвяченим питанням геополітики, недостатньо уваги приділяється проблемам

геополітичних законів. У російській геополітичній літературі, яка має певний вплив і на окремі українські наукові і політичні середовища, як зазначає М. Дністрянський, спостерігається апологетика низки концептуальних положень, які забезпечують російській великодержавній ідеології низку переваг [2, с. 163].

У цьому зв'язку **мета статті** – розкрити основні геополітичні закони в умовах глобалізації, розкрити їх особливості, значення і роль в геополітичних процесах.

До основних законів геополітики відносяться закони: **планетарного дуалізму; посилення фактору простору в людській історії; синтезу суші і моря; геополітичної експансії; закон геополітичної гегемонії.**

Закон планетарного дуалізму. Він проявляється в географічній будові планети і в історичній типології цивілізацій. Цей дуалізм як доктрина стверджує, що геополітика як наука базується на протистоянні *теллуократії* («сухопутної могутності») та *талласократії* («морської могутності»).

Згідно з цим законом, упродовж усієї історії людства протистоять між собою континентальна і морська потуги. Це приводить до того, що дві стихії – земля і вода – символізують два способи буття людей, формують у них два типові види поведінки.

Для теллуократії характерні чітко визначені кордони, фіксований простір, стабільність, що проявляється в осілості, консерватизмі, стійких моральних нормах і юридичних законах, яким підпорядковується все населення. Для мешканців теллуократичної держави притаманне почуття колективізму на противагу індивідуалізму, збагаченню, духу підприємливості. Найбільш традиційні суспільства були пов'язані найбільше з елементом Земля. Це – теллуократія (влада Суші). Суша являє собою тип найбільш фіксованого простору, що визначає найбільш строгі норми, відокремлюючих територію однієї держави від території іншої, встановлюючих межі і формуючих основу міжнародного права, що діє як у періоди миру, так і в періоди війни. Зіткнення на суші між двома протидіючими сторонами завжди підпорядковані певним правилам. Це викликано тим, що сухопутна цивілізація завжди оцінює завойовані території як потенційно свої і тому керується принципом вибіркової поразки супротивника, де головною мішенню стають лише регулярні військові формування протилежної сторони. Самі ж землі і мирне населення сухопутний завойовник прагне не стільки спустошити або розорити, скільки освоїти, зробити своїми, інтегрувати.

Цивілізації, засновані на водній стихії, прийнято називати таласократіями (морськими державами). Німецький політичний теоретик К. Шмітт вважає, що «розрідження» панівної стихії спричиняє її розмивання юридичних норм, пов'язаних з упорядкуванням простору [3]. Дійсно, водні кордони і морські володіння набагато гірше піддаються діленню на «свої» і «чужі», ніж кордони земні.

Талласократія є більш динамічною і прихильною до технічного прогресу. Індивідуум, який пере-

буває серед водної стихії, може вижити тільки в екстремальних умовах. Доволі часто йому доводиться ризикувати життям, приймати нестандартні рішення. Жителі моря, на відміну від мешканців суші, розвиваються активніше, легко приймають і відмовляються від певних моральних і культурних цінностей, завжди прагнуть іти вперед, не зупиняючись перед труднощами на своєму шляху.

Деякі автори заперечують закон планетарного дуалізму. Так, відомий український геополітик М. Дністрянський вважає, що модель планетарного дуалізму – ненауковий підхід, деструктивна міфологема, що перешкоджає формуванню оптимальної глобальної територіально-політичної організації світу, оскільки формує немотивоване, переважно цілком безпідставне протистояння та антагонізм різних частин світу [2, с. 164]. Ці твердження, на його думку, базуються на тому, що, по-перше, усі цивілізації так чи інакше сформувалися в умовах суходолу, а багато країн безпосередньо поєднували приморські і континентальні регіони, і, по-друге, географія народів, їхня культурно-ментальна близькість визначила конфігурацію цивілізацій-культур, їхні істотні відмінності. Але, як відомо, саме територія, географічне середовище мають істотний вплив на менталітет населяючих кожний регіон народів і на їх взаємовідносини, оскільки природа впливає не лише на працю і на стереотипи мислення, не лише на мораль людини, але і на кожний аспект людського життя. Саме територія формує генотип людини, характер етносу. Територію (простір) можна розглядати як «матрицю», в якій закодовані передумови швидкості і загальних напрямів розвитку даної країни. Тому стверджувати, що даний закон непридатний для оцінки сучасної геополітичної організації світу, передчасно.

Саме з теллуократичних позицій можна пояснити анексію Криму Російською Федерацією та військову інтервенцію в східній Україні, безпрецедентний політичний, економічний та інформаційний тиск на Україну, а також відверту конфронтацію Росії із Заходом.

Традиційне для всіх геополітиків протиставлення теллуократії і талласократії, будучи обґрунтованим, залишає без уваги два інших елемента – Повітря й Космос. К. Шмітт вказує перспективи заповнення цього недоліку, який все більш очевидний при розвитку авіації, ракетобудування та космічної зброї.

Поява повітроплавання, освоєння цивілізаціями повітряної стихії ускладнює двополосну геостратегічну картину. Саме повітряні види озброєнь характеризуються своєю максимальною руйнівністю. На зміну сухопутному освоєнню-підкоренню і водному пограбуванню-розоренню приходять повітряне чисте руйнування. Найжахливіші сторінки сучасних війн пов'язані саме зі зброєю повітряної стихії – Герніка, Дрезден, Хіросіма і Нагасакі, аж до килимових бомбардувань Іраку в кувейтській війні. Перехід техносфери до стихії повітря ще більш, ніж води морів, відриває людство від його земного, традиційного коріння, відтинає його від історичного, культурного та етичного ґрунту. Шмітт вказує, що «аерократія» (влада за допомогою Повітря) багато в чому затушо-

вує протистояння Суші і Води, почасти зрівнюючи їх перед обличчям цілком деструктивної стихії. Цікаво зауважити, що ядерна зброя найтіснішим чином пов'язана саме з повітрям, оскільки переміщення ядерного боєзаряду у військових цілях можливо тільки за допомогою ракет або стратегічних бомбардувальників [3].

Але існує і четвертий елемент – Космос, який, на думку стародавніх греків, знаходиться над елементом Повітря. Цьому елементу відповідає космічний простір, який створює нові виклики людству. Зброя космічна (ефірократії за визначенням К. Шмідта) – це «розумна зброя» (за висловом американських військових експертів). Починаючи з «думаючої» ракети «Томагавк» військова думка, розвиваючись в логіці СОІ*, передбачає все більш і більш досконалі типи озброєнь, які можуть бути «незалежні» від людини і людства, діючи на підставі своєї більш "досконалої" і не підданої «архаїчним комплексам землі» логіки.

Закон посилення фактору простору в людській історії. Зростання ролі простору зумовлюється наступними факторами:

- збільшення чисельності населення і необхідністю забезпечити його життєдіяльність;
- обмеженість ресурсів та перманентне зростання їх ціни;
- зжимання простору, оскільки простір життєдіяльності людини все більше наповнюється не тільки подіями, але і матеріальними об'єктами, забезпечуючими виробничу діяльність і соціальне життя людини;
- зростання масштабів експансії людини в природі, збільшення могутності технічних систем, накопичення відходів залишає все менше території, яку може використати людина;
- формуванням матеріальних компонентів середовища перебування людини наштовхується на все більш жорсткі обмеження і протікає в умовах зжимаючого простору-часу.

Цей закон проявляється в тому, що таласократія і теллурократія вели постійну боротьбу за простір. Ця боротьба тривала з перемінним успіхом. Починаючи з епохи Великих географічних відкриттів зростає вплив таласократії. Альфред Тайєр Мехен вважав, що на морську силу націй впливали такі чинники, як географічне середовище, фізична побудова, включаючи сюди природну продуктивність і клімат, розміри території, чисельність народонаселення, характер народу та уряду. Доказом переваги таласократії було створення великих колоніальних імперій, передовсім англійської. На думку А. Мехена, причина цьому «лежить головним чином в двох рисах національного характеру. По-перше, англійський колоніст невимушено і охоче поселяється на новому місці..., по-друге, він відразу й інстинктивно починає піклуватися розвитком ресурсів своєї нової країни в найширшому сенсі» [4]. В середині ХХ ст. головним центром таласократії стали США, а тел-

лурократія ототожнювалася з Радянським Союзом. Між двома супердержавами точилася жорстока боротьба в різних сферах, перш за все в озброєнні та космосі. Колапс СРСР та світової системи соціалізму двополосний світ припинив існування, призвівши до гегемонії США.

Під впливом цієї події американський вчений Френсіс Фукуяма опублікував у 1989 р. резонансну статтю «Кінець історії?», в якій пророкував торжество демократії, відсутність силових методів вирішення суперечок в світі, а також збройних конфліктів. Однак виникнення конфліктних зон в Європі, безліч локальних війн у різних регіонах, посилення міжнародного тероризму доводило, що до повного спокою ще надто далеко. Реакція на ці події знайшла своє відображення у статті, а згодом книзі американського дослідника Самуеля Хантінгтона «Зіткнення цивілізацій», в якій автор зайняв позицію, повністю протилежну тій, якої притримувався Ф. Фукуяма. Отже, для кожної геополітичної епохи були характерні свої домінуючі форми геополітичного протиборства. Приблизно до середини ХХ ст. основною формою вирішення державами своїх геополітичних завдань слугувало використання воєнної сили для здійснення територіальної експансії та встановлення режиму прямого (безпосереднього) контролю над ділянками території. В подальшому із зростанням промислових та інформаційних технологій, появою зброї масового знищення, глобалізацією економічних відносин відбулися диференціація геополітичного протиборства, виділення в його системі нових форм, зміна домінуючого елемента. Провідні держави, за винятком Російської Федерації, все рідше звертаються до традиційних форм контролю над простором, і, як наслідок, пряма військова агресія з метою захоплення і утримання територій перестає вважатися ефективним засобом геополітичної експансії.

Сучасне геополітичне протиборство є різноманітним за своїми формами: *цивілізаційним, формаційним (соціально-економічним), інформаційним, військово-стратегічним (геостратегічним)*. *Формаційне протиборство* являє собою боротьбу між геополітичними суб'єктами за досягнення більш значних соціально-економічних показників, встановлення режиму міжнародного співробітництва на основі власних моделей політичного і економічного розвитку.

Цивілізаційне протиборство охоплює сферу боротьби між геополітичними суб'єктами за реалізацію національних цінностей і духовних потреб суперетнічних співтовариств із врахуванням культурно-історичних і національно-релігійних традицій. *Військово-стратегічний компонент* глобального геополітичного протиборства має пряме відношення до сфери зіткнення національних інтересів двох чи більше геополітичних суб'єктів у процесі реалізації їх намірів захистити власний суверенітет чи досягти політичних цілей з використанням військової сили.

* Стратегічна оборонна ініціатива (СОІ – *Strategic Defense Initiative*) – оголошена президентом США Рональдом Рейганом 23 березня 1983 року довгострокова програма науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт. Основною метою СОІ було створення науково-технічного заділу для розробки широкомасштабної системи протиракетної оборони (ПРО) з елементами космічного базування, що виключає або обмежує можливість поразки наземних і морських цілей з космосу

Інформаційне протиборство є сукупністю відносин інформаційного захисту та суперництва різних геополітичних суб'єктів.

Боротьба за території набирає значних масштабів. Це перш за все відноситься до Російської Федерації. Історичний досвід доводить, що Росія завжди бачить, мислить себе імперією, а значить – ніколи не змириться з втратою своїх давніх колоніальних земель. Повернення Росії до імперського статусу, до колишніх імперських кордонів становить нині головне завдання Кремля. Д. Шушарін, російський історик і публіцист вважає, що Кремль претендує на лідерство у встановленні нового світового ладу – без фінансових і політичних інститутів сучасного світу. Зазіхання Росії виходять за межі пострадянського простору.

Закон синтезу суші і моря – третій класичний закон геополітики. Мова йде про одне з ключових понять геополітики – «Берегову зону», або «Rimland» – фрагмент таласократії чи телурократії. Рімленд (англ. rimland, від rim – ободок, край і land – земля, територія на краю суші) – геополітичний термін. Дане поняття до наукового обігу вперше ввів американський учений Ніколас Спайкмен (1893-1943). Згідно зі Спайкменом, Рімленд – це дуга з країн, що розташована між Хартлендом і країнами зовнішнього півмісяця* (як назвав їх Маккіндер, до якої він зарахував США, держави Західної Європи, Середнього Сходу, Південно-Західної Азії, Далекого Сходу разом із Британськими і Японськими островами). Країни цієї дуги, порівняно із Хартлендом, володіли більшими людськими і промисловими ресурсами, як сухопутною, так і морською могутністю. Спайкмен розглядав Рімленд як регіон, що виконує роль великої буферної зони між Морською і Сухопутною силами і який має захищатися від них обох. Він писав, що найбільшою загрозою для США є ситуація, коли Рімлендом керуватиме одна сила.

На думку Спайкмена, саме «Rimland», а не «Heartland», як твердив Х. Маккіндер, являє собою ключ до світового панування. Від нього надходять імпульси до простору, який іменують «Heartland», отже «той, хто контролює Рімленд, той керує Євразією, хто контролює Євразію, той керує долею світу» [5]. Вплив моря зумовлює в «береговій зоні» активніший розвиток, ніж на суші, тому вона – складніше і культурніше утворення. Це складна реальність, що має самостійну логіку і у величезній мірі впливає і на таласократію, і на телурократію. Берегова зона виступає як суб'єкт історії зі своєю волею і долею, але реалізуються вони в рамках геополітичного дуалізму. Таким чином, Рімленд виступає поясом, пограничною зоною, або кордоном. У геополітиці цей термін несе інше смислове навантаження, ніж поняття кордону між державами. Морські прибульці бачать берег не як лінію для самого материка, а як те-

риторію, яку можна відірвати від континентальної маси, перетворити на базу, торговельний, військовий анклав для подальшого наступу на сушу.

Більш розвинув ідею «берегової зони» геополітик В. Дергачов, запропонувавши концепцію рубіжної комунікації. Йдеться про більш широке поняття контактної зони в системі «Море – Коустленд («Rimland») – Континент («Heartland»)). Через цю «берегову зону», яка пов'язує між собою море і сушу, відбувалися не тільки вторгнення завойовників з моря, але й різноманітні контакти – геополітичні, гео економічні, гео екологічні, соціокультурні тощо. В. Дергачов вводить поняття МОРЕМАР – берегову зону морів і океанів – головний геополітичний плацдарм. Із поглибленням міжнародного поділу праці, тенденціями глобалізації та регіоналізму «берегова зона» стає «зоною життєвих інтересів» окремих держав.

Закон геополітичної експансії. Геополітична експансія [від лат. expansion – поширення] – процес проникнення у геополітичний простір інших держав і закріплення в ньому, розширення сфер впливу (панування) держави чи групи держав, що здійснюється як економічними, так і позаекономічними методами. Геополітична експансія – постійний фактор розвитку людства, змінюється лише роль ресурсів, форм і засобів її здійснення. Таке просторове розширення все більше виявляє себе як засіб реалізації національного інтересу і має значний державотворчий потенціал [6].

В умовах глобалізації відбувається перерозподіл впливу від державно-політичних центрів сили до економічних центрів сили типу Міжнародного валютного фонду або Всесвітнього банку. На відміну від держав, економічні центри сили практично не піддаються контролю з боку громадянського суспільства. Поряд з державою виникають як рівноправні такі суб'єкти геополітики як міжнародні неурядові організації, транснаціональні корпорації, інші тіньові транснаціональні структури (міжнародна організована злочинність, мафія), які все частіше заявляють про власні цілі і можуть вступати в конфлікт з цілими географічними регіонами.

Проте держави продовжують залишатися основними суб'єктами геополітичного розширення, якщо не безпосередньо, то опосередковано, бо навіть ТНК (при всій своїй могутності) або інші геополітичні гравці все ж змушені звертатися до юридичних можливостей держави для закріплення свого індивідуального геополітичного розширення (експансії). Виділяють чотири основних типи держав-геополітичних акторів: наддержави; великі (світові) держави; регіональні держави; малі держави.

Експансія геополітична здійснюється шляхом активного втручання однієї держави або групи (союзу, блоку) держав у політику інших країн,

На думку Маккіндера, геополітична карта світу складалася з трьох основних частин: «осової зони» (Pivot Area), яка охоплювала басейни річок Північного льодовитого океану і двох внутрішніх морів – Каспійського і Аральського; «зовнішнього півмісяця» (Outer Crescent), що складався з територій США, Канади, Англії та Японії; і «внутрішнього півмісяця» (Inner Crescent), затиснутого між ними (Індія, Китай, країни Південно-Східної Азії і т.д.).

нав'язування їм чужих політичних стереотипів і т.ін., а також дипломатичним тиском або прямим використанням сили (збройних сил) для захоплення інших держав. Тому політична експансія нерідко призводить до війни могутніх держав проти слабких, які завершуються їх окупацією і втратою суверенітету.

Експансія з використанням сили відіграла істотну роль у процесах створення імперій. Сучасні міжнародні, політичні, економічні, духовно-культурні процеси свідчать про те, що деякі країни, союзи і блоки країн здійснюють експансію політичну, економічну, духовно-культурну проти інших країн, ведуть підготовку до створення нових імперій. Ці явища дуже небезпечні, вони вимагають від світового співтовариства проведення ефективних заходів щодо попередження та запобігання такого прагнення деяких країн.

Експансія – це перш за все територіальні придбання і встановлення військово-політичних сфер впливу, а також діяльність в даному напрямі (політика експансії). Нині в світі є чимало реальних і потенційних конфліктів, що кваліфікуються як прикордонні і територіальні суперечки, ряд інших проблем із визначенням статусу територій (одностороння зміна Туреччиною тлумачення угоди 1936 р. про статус Чорноморських проток), відповідаючих експансії в традиційному її розумінні. Правда, вони носять зараз «м'який характер», що в деякій мірі пояснюється не вигідним на сьогоднішній день співвідношенням: можливих придбань з урахуванням опору сторони, що обороняється і світового співтовариства; ризиків, пов'язаних з характером сучасних озброєнь і все більш широким їх поширенням на планеті; коротко- і середньотривалих соціально-економічних переважень, що лягають на країну, яка територіально розширюється. В майбутньому, в міру розвитку ресурсної кризи (виснаження сировинних ресурсів планети, скорочення родючості ґрунтів, зростання населення, посилення екологічних претензій держав одна до одної тощо) можливе повернення в світову політику жорсткого варіанту територіальної експансії (наприклад, агресія Іраку проти Кувейту, Російської Федерації проти Грузії, України, Молдови).

Геополітична експансія здійснюється в різних типах просторів не лише у фізичному просторі, але й в економічному, інформаційному, ментальному (ідеологічному) просторі. Природно, кожен тип простору вимагає застосування адекватних форм здійснення експансії. Так, наприклад, силове захоплення використовується для контролю фізичного простору, чутки – для експансії в ідеологічному просторі, програмний пункт – для контролю інформаційного простору, а кредити – для експансії в економічному просторі.

Стержнем сучасної експансії є **інформаційна, культурно-цивілізаційна, релігійна, політична, етнічна, а особливо економічна**. У широкому розумінні вона має відмінності від своєї «взькотериторіальної» різновидності. По-перше, якщо територіальна експансія мала, як правило, ступінчастий (просторове розширення Росії, США) і нерідко однонаправлений характер. (знамените правило Бісмарка для Німеччини: не воювати на два фронти), то сьогодніні

експансія – це безперервний багатолінійний процес, націлений на множину об'єктів і тому породжуючий в результаті зіткнення інтересів цілий комплекс різнопланових конфліктів. По-друге, сьогодні «мирна» експансія здійснюється багатьма країнами та їх угрупованнями у відношенні одна до одної одночасно, тому можна говорити про їх «взаємопроникнення» або, іншими словами, утворення комплексу взаємозалежностей і протиріч. По-третє, раніше експансію здійснювала одна держава або союз держав (напр., комуністичний Варшавський договір здійснив агресію проти Чехословаччини у 1968 р.). По-четверте, внутрікоаліційна експансія періодично супроводжується «добровільними» взаємними поступками сторін, хоча загальний їх баланс, звичайно, сприяє найсильнішим з них. Нетериторіальна експансія (економічна, інформаційна, ідеологічна) являє собою безперервний процес, націлений на безліч об'єктів, і здійснюється «багатьма угрупованнями і державами у відношенні один одного одночасно».

У XXI ст. експансія набуває нових форм. Однією з цих форм є розв'язання гібридної війни, яку активно використовує Російська Федерація при анексії Криму та військової інтервенції в східній Україні. У цій війні пріоритетного характеру набули дії російських розвідувально-диверсійних груп, проведення терористичних актів і застосування партизанських методів боротьби із залученням до них т. зв. ополченців з місцевого населення та криміналітету, а також російських найманців. Застосовувалися проти української армії і батальйонні тактичні групи російських військ.

Операцією по захопленню Криму особисто керував В. Путін, а в операції брали участь підрозділи ГРУ і морської піхоти, які мали на меті нейтралізувати українські військові частини. Путін також розглядав можливість застосування ядерної зброї під час анексії Криму.

Інформаційний фронт «гібридної війни» розгортається одразу на кількох напрямках. Передусім серед населення у зоні конфлікту; серед населення країни, проти якої здійснюється агресія, однак територія якої не охоплена конфліктом; серед громадян країни-агресора і серед міжнародного співтовариства. Нинішнє пріоритетне завдання України – дати ефективну і змістовну відповідь передусім на військову, а також на інформаційну агресію проти нашої держави. Протистояти Росії в гібридній війні важко, оскільки агресор до цього протистояння готувався роками. Однак держава мусить навчитися протидіяти викликам гібридної війни.

Територіальні імперії захищаються від зовнішніх вторгнень шляхом утворення на своїх кордонах буферних держав (термін Керзона), або лімітрофів (лат. *Limitrophus* – прикордонний). Лімітрофи приймають на себе удари, призначені імперіям, і дозволяють останнім зберігати сили і ресурси. У середині лімітрофів імперії також можуть розвертати боротьбу між собою в латентних формах, не вступаючи у відкритий конфлікт, що може знищити або значно послабити одну з них. Найбільш розвинуті імперії створюють цілу систему лімітрофів (буферних держав), що прикривають ядро імперії на усе більш від-

далених рубежах. Облаштування лімітрофів являє собою універсальну імперську геостратегічну техніку.

У формі глобалізації здійснюється розширення (в тому числі геополітичне) найбільш розвинутих країн. Економічний, інформаційний і ідеологічний простір цих держав проникає в економічний, інформаційний і ідеологічний простір інших країн і одночасно приростає ним. Великі держави сучасного світу мають настільки величезний економічний і інформаційний простір, що це дає їм силу, міцність так само як нищівну, так і привабливу. Тому необов'язково нав'язувати менш розвинутих країнам, скажімо наприклад, літаки виробництва компанії «Боїнг». Вони самі при наявності фінансових засобів будуть прагнути поповнити цими літаками свій авіаційний парк із розумінням престижу.

Убезпечення від геополітичної експансії є метою і пріоритетом національної безпеки, а її видимим результатом – добре облаштований кордон. Кордон не лише фізичного простору, й інші його види (економічний, інформаційний, ідеологічний). Глобалізаційні метаморфози, а також виклики, що постали перед Україною, надали принципового значення питанням про стратегію, зміст, ресурси та особливості забезпечення національно-державного розвитку, тому що майже всі проблеми геополітики тісно пов'язані з безпекою суспільства і держави.

Зрозуміло, що захистом від територіальних форм експансії є удосконалення боєздатності й озброєності власної армії. Єдиним захистом від не територіальних форм експансії, згідно Ф. Листу, є «автаркія великих просторів». Ізоляціонізм окремої країни призводить її до загибелі. Прикладом цього може бути стрімка деградація Албанії 60-х років після практично повного відмовлення від контактів із зовнішнім світом, навіть торговельних, що стало наслідком реалізації концепції побудови соціалізму з опорою на власні сили.

Агресія Російської Федерації проти України та військова окупація Криму говорять про те, що система європейської безпеки, як і система угод про нерозповсюдження ядерної зброї та скорочення стратегічних наступальних озброєнь себе не виправдали. Це видно на прикладі РФ, яка грубо порушує основоположні принципи міжнародного права, що загрожує поверненню холодної війни. Ігноруючи систему міжнародної безпеки і гарантії територіальної недоторканості, Росія генерує небезпеку для суверенітету держав, оскільки створює прецеденти для політики експансії держав. Країнам, які хочуть мати ядерну зброю, Росія надала додаткову мотивацію пришивши свої розробки цієї зброї. Тому Україні слід негайно розробляти та ставити на озброєння ядерні боєголовки та засоби їхньої доставки. Тільки формування сильної і боєздатної армії може стримати зовнішнього агресора.

Закон геополітичної гегемонії. Геополітична гегемонія (грец. *ηγεμονία* – панування, керівництво) виражає прагнення суб'єкта політики до панування, що виражається, зокрема, у спробах встановити монополію на владу однієї держави щодо інших держав. Гегемонія – це не влада як така, а поєднання

двох засад – впливу і зверхності, що з часом переходить у панування – крайню фазу гегемонії. Серед різновидів гегемонії (культурної, ідеологічної та ін.) політична гегемонія найбільш виражена. Вперше теорію гегемонію почав розробляти Макіавеллі. Вона виражається в тому, що для створення держави потрібна гегемонія одного правителя, який буде боротись проти гегемонії інших правителів (як в середині держави, так і в цілій Європі).

Гегемонія на міжнародному рівні – не просто порядок між державами. Це порядок у світовій економіці з домінуючим способом виробництва, який проникає у всі країни і пов'язує інші підлеглі цьому способу виробництва. Крім того, це ще й комплекс міжнародних соціальних класів у різних країнах. Всесвітня гегемонія описується як соціальна, економічна і політична структури. Вона не може існувати, коли функціонує або переважає лише одна складова. Гегемонія – це взаємодія всіх трьох структур разом. Тільки в такому випадку можлива всесвітня гегемонія. Світова гегемонія виражається в універсальних нормах, інститутах, що встановлюють загальні правила поведінки для держав і для тих сил цивільного суспільства, які діють за межами національних кордонів – правила, які підтримуються панівним способом виробництва.

Закономірності геополітичної гегемонії розглядаються у дослідженнях багатьох вчених. Так, І. Валлерстайн вважає, що гегемонія – це кінцева фаза рухомого континууму, що характеризує відносини між великими державами. На початку континууму – гостра конкурентна боротьба в умовах відносної рівноваги сил. Гегемонія відображає здатність певної держави перетворити одну частину міжнародної системи на своїх клієнтів, а другу – загнати в оборонну позицію. Розвиток сучасної «світ-системи» визначається Валлерстайном змінами гегемонії. Матеріальна база гегемонії – більша ефективність певної держави в агроіндустріальному виробництві, торгівлі та фінансах, що забезпечує не тільки панування на світовому ринку, а й активне проникнення на внутрішні ринки інших країн. Гегемонія виникає як елемент нормального функціонування капіталістичної світ-економіки (КСЕ), котрий знав лише три гегемонії: Голландія – 1620-1672 рр.; Великобританія – 1815-1873 рр.; США – 1945-1973 рр. Голландська гегемонія зробила можливим сам КСЕ як історичну соціальну систему; британська гегемонія зміцнила її фундамент; американська гегемонія максимально розширила та поглибила КСЕ.

Теорія геополітичної гегемонії Дж. Модельскі передбачає, що нація-держава стає глобальним лідером, успішно пройшовши чотирьох етапний процес відбору або «розвитку», що складається з «постановки проблем», «створення коаліцій», «макровирішення» й «виконання», а також набувши або виявивши характеристики, необхідні для проходження відбору на роль лідера, а саме: політико-стратегічну організацію для забезпечення глобального впливу, передову економіку, відкрите суспільство та відповідальність щодо глобальних проблем. Водночас т. зв. Челенджери* не стають лідерами, тому що вони не можуть пройти процес відбору й програють, зокрема, у

фазі «макровирішення», бо в них недостатньо характеристик, необхідних для цієї ролі [8].

На шляху лідерства потрібне виконання декількох базових умов. Головні серед них – наявність необхідних ресурсів, присутність загальнонаціональної волі, адекватна міжнародна стратегія, сприйняття суспільства держави-лідера як гідної імітації моделі.

У свій час наполеонівська Франція й вікторіанська Британія викликали масове захоплення й бажання імітувати. Багато хто захоплюється й сучасною Америкою, її потужною економікою, системою освіти, її рівнем життя, видавництвами, фільмами, музикою й т.п. У той же час американський тиск на інші країни з метою створення всесвітньої відкритої економіки викликає виражену протидію. Політична життєздатність, ідеологічна гнучкість, динамізм економіки і привабливість культурних цінностей стали вирішальними факторами на шляху США до вершин світової політики. За З. Бжезінським, США і нині належать провідні позиції в чотирьох головних галузях світової влади:

- у військовій сфері вони володіють безпрецедентними глобальними можливостями розгортання;
- у галузі економіки залишаються основною рушійною силою світового розвитку, незважаючи на конкуренцію в деяких сферах з Японією, Німеччиною та Великою Британією;
- в технологічному відношенні вони зберегли абсолютне лідерство в передових галузях науки та техніки;
- американська культура набула світового поширення і є популярною, особливо серед молоді.

Саме це робить США єдиною супердержавою. Період їх неподільної влади залежатиме від багатьох внутрішніх та зовнішніх факторів, і передовсім від ситуації в Євразії.

Гегемонізм є прямим антиподом рівності, свободи, демократії, проголошених у Декларації прав людини і громадянина, у Статуті ООН, він заперечує передусім принципи суверенної рівності держав. Досвід історії показує, що гегемонізм неминуче порушує баланс сил на світовій арені, веде до загострення міжнародної напруженості, поглиблення старих і виникнення нових конфліктних ситуацій і криз.

Прагнучи до геополітичної гегемонії, політичні кола залежно можуть застосовувати насильство для досягнення своїх цілей або намагатися використовувати демократичні процедури, ведучи боротьбу за гегемонію в плюралістичному суспільстві. Однак, це в кожному разі веде до встановлення тоталітарного або авторитарного режиму. На міжнародній арені геополітична гегемонія проявляється у спробах певної держави підкорити своєму впливу опонентів, встановити панування в масштабах регіону, континенту, усього світу. У рамках системи міжнародних відносин минулого, заснованої на конкуренції й прагненні до панування, кожній з великих держав у певній мірі були властиві гегемоністичні прагнення, що проявлялися в колоніальній експансії. В історично-

му минулому яскравим проявом гегемонізму була політика гітлерівської Німеччини, царської і комуністичної Росії, милітаристської Японії й інших диктаторських режимів.

Гегемонія уявляється багатьом представникам країни-гегемона кращою з можливих систем світового співжиття. Ідеологи гегемонії органічно не виносять критики «єдиноначальності»: із часів Геродота однополярність у світі приносила не тільки негаразди, але й порядок, свого роду справедливість, стримування руйнівних сил. Однополярність гарантує світ від несподіваних вибухів насильства, регламентує прогрес, забезпечує стабільність.

Прихильники однополярності вважають, що світ має потребу в згуртованості, у ключовій державі, що забезпечило б світовий порядок. Чи стабільна багатопольярна система? Сумнів на цей рахунок базується на досвіді багатопольярного світу без домінуючого лідера між Першою й Другою світовими війнами. Комуністична Росія, фашистська Німеччина, Японія й Італія і демократично-капіталістичні Великобританія, Франція й США зіштовхнулися у світі, що був позбавлений центра ваги, і це зіткнення призвело до трагічних результатів. Як вважає ряд політологів, кращим буде світ, у якому сила, мудрість і доброзичливість США – провідної наддержави – забезпечать заслін глобальним і регіональним конфліктам, даючи простір глобалізації, прогресу, мирній еволюції більшості.

Не всі задоволені бачити Америку єдиним світовим гегемоном. Однобічні американські дії швидко мобілізують збурювання, що переходить у протидію й лють, про що говорять тисячі антиамериканських демонстрацій. І це не краща реклама західних і особливо американських принципів. У результаті американська перевага у світі, що настільки очевидно відкрилася десятиліттями тому, має потребу в структуризації, у створення нових інститутів, у формуванні відповідної ідеології в умовах глобалізації світового простору.

Висновки та перспективи подальших досліджень. В сучасний період економічний ріст у світі показав досить низькі результати, а геополітична ситуація є найнебезпечнішою з часів закінчення Другої світової війни: хаос і екстремізм на Близькому Сході, російська агресія і експансія, послаблення Європи, яке підігривається зростанням безробіття. В умовах глобалізації відбуваються зміни конфігурації і структури геополітичного простору, встановлюються нові геополітичні пріоритети.

Значним геополітичним фактором стають тероризм і територіальна експансія, особливо з боку арабських фундаменталів і російського експансіонізму. Американський президент Б. Обама порівняв російський експансіонізм за рівнем загроз міжнародній спільності з арабським фундаменталізмом. Тому дальніші дослідження з проблем формування і розвитку геополітичних законів стануть основою для розробки геополітичної стратегії України з урахуванням глобальних загроз і викликів.

* Челенджери – це другі, треті країни, які прагнуть стати світовими лідерами

Список використаних джерел:

1. Galua P. *Strategiia v yadernyi vek* / P. Galua. – М.: Voenizdat, 1962. [Галуа П. *Стратегия в ядерный век* / П. Галуа. – М.: Воениздат, 1962].
2. Dnistrianskyi M. *Zakony geopolityky: istorychni mifologemy, ideologichni ustanovky chy globalni trendy?* // *Nauk. visnyk Skhidnoevropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky*. – 16 (265), 2013. [Дністрянський М. *Закони геополітики: історичні міфологеми, ідеологічні установки чи глобальні тренди?* // *Наук. вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. – 16 (265), 2013].
3. Shmitt K. *Planetarnaia napriazhenost mezhdu Vostokom i Zapadom i protivostoianie Zemli i Moria*. // *Elementy*. – № 8. – М., 2000. [Шмитт К. *Планетарная напряженность между Востоком и Западом и противостояние Земли и Моря*. // *Элементы*. – №8. – М., 2000].
4. Mekhen T.T. *Vliianie morskoi sily na istoriiu 1660-1783*. – Spb.: Terra Fantastika, 2002. [Мэхэн Т.Т. *Влияние морской силы на историю 1660-1783*. – СПб.: Terra Fantastika, 2002].
5. Nicolas Spykmen. *Geography of Peace*. – N.Y., 1994. – P. 43.
6. *Geopolitychna ekspansiiia* / [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://serg4244ukraina.livejournal.com/6359.html?thread=1495>. [Геополітична експансія / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://serg4244ukraina.livejournal.com/6359.html?thread=1495>].
7. Vallerstain I. *Tri otdelnykh sluchaia gegemonii v istorii kapitalisticheskoi mir-ekonomiki* / I. Vallerstain // *Oikumena. Almanakh sravnitelnykh issledovaniy politicheskikh institutov, sotsialno-ekonomicheskikh sistem i tsivilizatsiy*. – Вып. 1. – Kh.: Konstanta, 2003. – S. 160-169. [Валлерстайн И. *Три отдельных случая гегемонии в истории капиталистической мир-экономики* / И. Валлерстайн // *Ойкумена. Альманах сравнительных исследований политических институтов, социально-экономических систем и цивилизаций*. – Вып. 1. – Х.: Константа, 2003. – С. 160-169].
8. *Modelski G. World system evolution* / G. Modelski // *World-system history: the social science of longterm change* // Edited by Robert A. Denemark. – L.: Routledge, 2000. – PP. 24-54.

Summary**Anatoliy Stepanenko. THE BASIC LAWS OF GEOPOLITICS IN THE CONDITIONS OF WORLD SPACE ORGANIZATION.**

The basic laws of geopolitics in the conditions of globalization were revealed, importance and role in geopolitical processes were disclosed. The law of planetary dualism expresses confrontation between tellurocracy («land power») and thalassocracy ("sea power"). These two elements represent two ways of being of humans. The specificities of these two elements are revealed. Traditional opposition of tellurocracy and thalassocracy neglect the other two elements – Air and Space, which in the conditions of globalization largely determine geopolitical situation and should be considered in the management of the geopolitical processes.

The law of consolidation of space in human history manifests itself in a constant struggle for space. This is a result of the growing population, limited resources, squeeze of space, increasing of expansion of human in nature, etc. Fight for territory significantly grows, we can see the example of Russian Federation which encroaches not only on the territories of the former USSR republics, but on the territories of neighboring states.

The law of synthesis of land and sea expresses a complex reality that has independent logic and greatly affects thalassocracy, and tellurocracy. Rimland is zone, border territory or boundary. It sends impulses to heartland. According to N. Spykman, the role of Rimland is that who controls the rimland rules Eurasia, who rules Eurasia controls the destinies of the world.

The law of geopolitical expansion expresses the process of penetration in geopolitical space of the other countries and fixing in it, expanding of the spheres of influence of state or group of the states. Expansion - is first of all the territorial acquisitions and installation of the military and political spheres of influence. It is carried out in different types of spaces and not only in the physical space, but also in economic, informational, mental spaces.

The law of geopolitical hegemony expresses the desire of the subject of politics to dominate. Hegemony – is not a power, but combination of two principles - influence and arrogance that eventually turns into domination - extreme phase of hegemony. Among the varieties of hegemony (cultural, ideology, etc.), political hegemony is most expressed.

Key words: law, geopolitics, globalization, tellurocracy, thalassocracy, tetracacy, expansion, hegemony.